

Antoni Buchała
LO Katolickiego Stowarzyszenia Wychowawców, Libiąż

MADAME ANTONIEGO LIBERY - NOWA LEKTURA W PODSTAWIE PROGRAMOWEJDLA SZKOŁY ŚREDNIEJ

Powieść Madame Antoniego Libery, pierwszy raz wydana w roku 1998, potem wielokrotnie wznawiana, doczekała się wielu recenzji i omówień (spis najważniejszych z nich, wybranych przez autora, zawiera ponad 20 pozycji). W związku z tym, że powieść była już na liście lektur nadobowiązkowych, chociaż nie doczekała się tradycji jej omawiania w dydaktyce szkolnej i raczej nie zadomowiła się w świadomości nauczycieli, a tym bardziej uczniów, jednak jej szkolne streszczenia i omówienia w postaci różnego rodzaju bryków i ściąg są dostępne w Internecie. Moje wystąpienie jest pomyślane nie jako kolejna recenzja, lecz raczej jako garść praktycznych wskazówek, z których mogą skorzystać nauczyciele omawiający *Madame* z uczniami.

Dlatego nie będę rozwijał typowo literaturoznawczych zagadnień przywoływanych w recenzjach wybitnych krytyków, którzy pisali o powieści; owszem, można powiedzieć na koniec omawiania lektury, szczególnie w ambitniejszych klasach, że to parodia *Bildungsroman*, że to wyrafinowana metatekstowa zabawa, doszukiwać się wpływu literackich tradycji i wskazywać na intertekstualność.

Ale trzeba pamiętać, że przesada w tym względzie łatwo zniechęci uczniów.

Jakie zatem zagadnienia warto z nimi omówić?

1. Miłość.

To główny wątek utworu; przypomnijmy dla porządku: licealista w klasie maturalnej zakochał się w 32 – letniej nauczycielce języka francuskiego, tytułowej Madame. To platoniczne zauroczenie spowodowało, że chłopak zaczął się radykalnie odróżniać od swoich rówieśników, których zainteresowania nie wykraczały poza niezdrowe fascynacje wyobrażoną dorosłością. Najpierw perfekcyjnie opanował język francuski i dzięki temu głęboko zanurzył się w kulturę francuską, aby móc podjąć z nauczycielką wyrafinowaną grę (niedawno usłyszeliśmy wypowiedź prezydenta Francji, że czegoś takiego, jak kultura francuska, nie ma. Otóż jest, i w powieści Libery widać to na każdej stronie). Francuski teatr, kino, a przede wszystkim literatura zaczęła wypełniać cały jego czas i spowodowała, że chłopak się zmienił; dojrzał na tyle, że mógł się stać równorzędnym partnerem intelektualnym dla Madame. Powieść pokazuje, że uczucie może człowieka przemienić; wysubtelnić i uszlachetnić. Każdy młody mężczyzna powinien usłyszeć takie słowa; im wcześniej, tym lepiej (wcześniej powinien to usłyszeć przy okazji *Potopu*, w którym Kmicic staje się lepszym człowiekiem również z miłości do Oleńki). Dla powieściowego bohatera miłość jest kluczem; jeżeli nawet nie do serca ukochanej, to do jakiegoś lepszego świata. W każdym razie do świata lepszego niż ten, w którym przyszłoby mu żyć, gdyby nie doświadczył tej miłości i gdyby nie przeżył tego wszystkiego, co było jego udziałem dzięki uczuciu do nauczycielki.

2. Obraz Madame

Tytułową bohaterkę przedstawia Libera jako ponadczasowe ucieleśnienie kobiecej klasy i elegancji. Wszystko jest u niej doskonale: figura, garderoba, fryzura, perfumy. Wiadomo, romanistka ubiera się według najlepszych, francuskich wzorów. Ale nie jest ona próżną, żadną komplementów lalką z żurnala, jak Izabela Łęcka. O jej atrakcyjności w oczach głównego bohatera stanowi również jej powściągliwy temperament, a przede wszystkim znakomite rozeznanie w kulturze francuskiej – zarówno tej klasycznej, jak i współczesnej. Istotnym elementem wizerunku Madame jest też aura niedostępności: nauczycielka w żadnej chwili nie spoufała się z uczniami i natychmiast ucina wszelkie oznaki naturalnego zainteresowania nią maturzystów. Mówi się, że w naszej literaturze kobiety są niedocenione i słabo reprezentowane. Powieść Libery, pokazująca kobietę współczesną - piękną, a przede wszystkim inteligentną i mądrą - jako bohaterkę pierwszoplanową, w dużej mierze rekompensuje ten brak, o ile on faktycznie ma miejsce.

3. Wątek detektywistyczny

Tym, co przykuwa uwagę czytelnika, jest także rozbudowany wątek śledztwa, jakie podejmuje narrator, aby dowiedzieć się czegoś o obiekcie swojej fascynacji. Umiejętnie skłania starannie dobranych rozmówców do wynurzeń na temat nauczycielki, zadaje pytania pozornie zmierzające do czegoś innego, aby uzyskać poszukiwane wiadomości, wiąże strzępy informacji w logiczną całość i to powoduje, że powieść czyta się jednym tchem. Bohater *Madame*, pragnąc odkryć przeszłość fascynującej go nauczycielki, niejako przy okazji poznaje prawdziwą historię wojny domowej w Hiszpanii i rolę komunistów. Wie, że ojciec Madame po aresztowaniu przez bezpiekę ginie w więzieniu. Ona, żeby móc chociażby marzyć o wyjechaniu z Polski, o ucieczce z kraju, wstępuje do partii. Młodzieńczy ideał zostaje skażony. Miłość ma smak goryczy i ostatecznie nic nie jest takie jak się wydaje. Dzięki swym detektywistycznym zdolnościom bohater zdobywa wiedzę bolesną, groźną i przemilczaną.

4. Obraz PRL

Warto zwrócić uwagę uczniów na obraz ówczesnej rzeczywistości politycznej i społecznej. Wizerunek Polski w latach 60. XX wieku, jeszcze przed Marcem, sprawia ponure wrażenie. Libera, ustami jednego z bohaterów, świetnie opisuje upokarzające starania o pozwolenie na wyjazd za granicę; dowiadujemy się, że pracownicy naukowcy uniwersytetu traktują wyjazdy na sympozja naukowe jako okazję do wzbogacenia się na przemycanych w obie strony towarach. Odrażająca jest brzydota rekwizytów tworzących rzeczywistość, a nade wszystko nikczemność karierowiczów, lizusostwo i wszechobecna presja propagandy. Wszystko to sprawia, że uważny czytelnik sam zrozumie, że obraz PRLu kreowany wyłącznie na podstawie filmów Barei jest co najmniej jednostronny. Bohater sam doświadcza tej politycznej presji w szkole, choć z powodzeniem daje jej odpór. Smutkiem napawa go jednak fakt, że część jego kolegów i koleżanek daje się zwieść kłamstwu reżimu i pozwala sobą manipulować przez bezmyślność, oportunizm lub kiełkujące karierowiczostwo.

5. Postać głównego bohatera

Na tle swoich rówieśników główny bohater wyróżnia się wszechstronnymi uzdolnieniami i inteligencją. Gra na instrumencie, zajmuje się szkolnym teatrem, perfekcyjnie opanował język francuski, świetnie gra w szachy, ma talent literacki. Oprócz tych rozlicznych talentów jest niezwykle wyczulony na każdy fałsz, obłudę czy nieszczerłość w relacjach z kolegami i nauczycielami. Doskonale rozpoznaje próby manipulacji, walczy z doktrynerstwem, brzydzi się podłością, stara się nie zaprzedać swego talentu na służbę znieawidzonych funkcjonariuszy systemu, których rozpoznaje również wśród swoich nauczycieli. Jest odważny, co pozwala mu być wiernym wysokim zasadom etycznym. Jedyne, co sprawia, że jego wizerunek nie jest idealny, to fakt, że pozwala sobie na bezlitosne złośliwości wobec swych kolegów, lizusów i tchórzy, co wynika z głębokiej pogardy dla nich.

6. Rola literatury

Jest taka piękna scena w znakomitym filmie *Skazani na Shawshank*. Więzień Andy przegląda nagrania, które przysłano do więziennej biblioteki. Zauważa płytę z *Weselem Figara* Mozarta. Pod wpływem jakiegoś impulsu kładzie ją na gramofon i odtwarza przez więzienne głośniki. Wszyscy więźniowie odrywają się od swych zajęć i stają jak zaczarowani. Grany przez Morgana Freemana Red, przyjaciel Andy'ego, wspomina tę scenę po latach następująco:

Po dziś dzień nie wiem, o czym śpiewały te dwie Włoszki. Prawda jest taka, że nie chcę wiedzieć. Niektóre rzeczy powinny pozostać niewypowiedziane. Lubię sobie wyobrażać, że śpiewały o czymś tak pięknym, iż nie wyrazisz tego słowami, choćby serce miało ci pęknąć. Słowo daję, te głosy wzbijały się wyżej i dalej niż ktokolwiek na całym wielkim świecie mógłby zamarzyć. Wydawało się, że piękny ptak wleciał do naszej małej klatki i sprawił, że znikły mury. Przez krótką chwilę każdy człowiek w Shawshank poczuł się wolny.

Dla dojrzałego czytelnika powieść traktuje głównie o tym, że sztuka, a literatura w szczególności, jako wytwór wolnego ludzkiego ducha, jest przestrzenią wolności i każdy, kto chce być człowiekiem wolnym, może z tej przestrzeni skorzystać, nawet, kiedy żyje pod zaborami, siedzi w więzieniu lub w łagrze (ten sam temat podejmuje Norwid w *Fortepianie Szopena* i Grudziński w *Innym świecie*). Bohater, będąc młodym obywatelem kraju zniewolonego przez komunistów, intensywnie dostrzegając brzydotę fizyczną i moralną otaczającej go rzeczywistości, żyje na poły w świecie, który podlega jedynie najwyższym kryteriom estetycznym i etycznym. Klasyczna literatura francuska spod znaku Moliera, Corneille'a, a przede wszystkim Racine'a pozwala mu patrzeć na wszystkie sprawy z wyniosłym dystansem.

Poza tym – wielkie teksty literackie, wielkie monologi i dialogi z francuskich dramatów stają się dla naszego bohatera zakamuflowanym sposobem komunikowania o swych uczuciach, i szerzej, porozumiewania się z otoczeniem. Dzięki ogromnej erudycji w wielu sytuacjach mówi on to, co w danej chwili chciałby powiedzieć, ale ponieważ nie powinno się tego robić wprost, używa tekstu literackiego lub tekstu piosenki, i w ten dwuznaczny sposób osiąga swój cel.

7. Rzeczywistość a mit

W pierwszym rozdziale powieści bohater relacjonuje swoje rozmowy ze znajomymi rodziców, którzy wtajemniczali go w arkana gry na fortepianie, gry w szachy i turystykę górską. Każdy z owych mistrzów w swoim fachu wynosił pod niebiosa stare, dobre czasy przedwojenne lub jeszcze dawniejsze, i nieodmiennie narzekał na czasy współczesne, w których, według ich głębokiego przekonania, nie było już geniuszy w danej dziedzinie, a one same wydane były na żer hochsztaplerów i nędznych epigonów. O tym, jak rzeczywistość przeradza się w legendę, doświadczył sam bohater, kiedy po kilku latach odwiedził swoją szkołę i dowiedział się od jednego z obecnych jej uczniów, że między nim samym i Madame doszło do gorącego romansu.

W ten sposób mit, stworzony na kanwie niegdysiejszych poczynań bohatera, pełni rolę inspirującą, będzie stanowił pozytywny impuls w życiu szkoły. Dzięki temu egzystencja w perspektywie subiektywnej nijaka lub nawet chybiona, w perspektywie obiektywnej zyska wartość i sens.